

MADANIY QADRIYATLARNING TRANSFORMATSIYASI VA JAMIYATDA MUSIQIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH.

Xojimamatov Azimjon Fayzullo o'g'li

Farg'ona davlat universiteti

Vokal va cholg'u ijrochiligi

kafedrası o'qituvchisi

Farg'ona, O'zbekiston

azimjonxojimamatov@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek milliy musiqa san'atida kishilarning tabiat bilan muloqoti, ularning ijtimoiy bilim va tajribalari o'z aksini topgan. Xalqlarining milliy musiqa san'atidagi yaqinlik va mushtaraklik ham mazkur xalqlarning turmush tarzi, hayot falsafasi va hissiy kechinmalaridagi yaqinlik bilan shartlangandir. Lekin shunga qaramay, mamlakatimiz xalqlarining har biri, jumladan, o'zbek xalqining ko'p asrlik tarixi mobaynida o'ziga xos takrorlanmas badiiy madaniyatining yaratganligi va jamiyatimizda musiqiy tafakkurning rivojlanishi ko'rsatilgan.

Tayanch so'zlar: madaniy qadriyat, musiqiy tafakkur, transformatsiya, alla, zikr, marsiya, sarbozcha, vals, marsh, messa, ansambl, mumtoz musiqa, maqom, sozanda, xonanda, mushtaraklik

Xalqimizning milliy musiqa san'ati inson madaniyati va jamoaviy hayotda o'ziga xos o'ringa egadir. U dam olish va ko'ngil ochish paytlari, turli marosim, bayram, bazm va sayillar, diniy va rasmiy tadbirlar, ommaviy va harbiy yurishlar, sport mashqlari va mehnat jarayonlarida muayyan vazifani bajardi. Shuning uchun musiqa o'z mazmuniga muvofiq holda bir necha uslub, tur va janr guruhlariga bo'linadi. Alla, zikr, marsiya, sarbozcha, vals, marsh, messa kabi janrlar hayotdagi maishiy va boshqa sharoitlar bilan bog'liq bo'ladi. Ashula, dastgoh, cholg'u, kuy, maqom yo'llari, konsert, miniatyura, ramans va boshqalarda estetik ta'sir o'tkazish vazifalari asosiy o'rin tutadi. Janrlar o'z navbatida, diniy qo'shiq, yoshlar qo'shig'i, maishiy, ommaviy, harbiy qo'shiq kabi turlariga bo'linadi.

Hamroql qori, Mamat buva Sattorov, Boltaboy Rajabov, Mulla To'ychi Toshmuhammedov, Jo'raxon Sultonov, Usta Olim Komilov, Yunus Rajabiy, Ma'murjon Uzoqov, Komiljon Otaniyozov, G'anijon Toshmatov, Rasulqori Mamadaliyev, Murodjon Ahmedov singari ulug' san'atkorlar yaratgan asarlarning abadiylikka dahldorligi va xalqimiz xotirasida hamisha barhayotligining boisi ham

ularning milliy musiqa san'atidan bahra olganligi va uni yangi bosqichga ko'targanligida edi. Xalqimiz tomonidan Faxriddin Umarov, Tavakkal Qodirov, Berda Dovidova, Fattohxon Mamadaliyev, Sherali Jo'rayev, Ortiq Otajonov, Muhammadjon Karimov, Hasan Rajabiy, Munojot Yo'lchiyeva qo'shiqlarining, Turg'un Alimatov kuylarining katta ishtiyoq bilan tinglanishi, yoshlarning milliy tafakkuriga, milliy ruhi va badiiy-estetik didiga mos qo'shiqlari hamishi qadrlanishi va munosib taqdirlanishidan dalolat beradi.

Ulug' san'atkorlar tomonidan yaratilgan mumtoz musiqa madaniyatimizning boy tarixi, ijrochilik uslubi va ularning mahorat sirlarini har tomonlama ilmiy tadqiq etmay turib, musiqa madaniyatimizning bundan keyingi rivojlanish istiqbollarini belgilab bo'lmaydi. Abadiylikka dahldor bo'lgan buyuk san'at asarlari butun bir tarixiy davrning ma'naviy-estetik saviyasini o'zida yaqqol aks ettiradi. Shu ma'noda o'lmas musiqa asarlarining dunyoga kelishi tasodif emas, balki badiiy-estetik taraqqiyotning qonuniyatli mahsulidir.

So'ngi yillarda ulug' bobolarimizning ana shunday an'analarini davom ettirgan holda, mamlakatimizda milliy musiqa san'atining keng rivojlantirishga murakkabligi bilan ajralib turadi. Uni ijtimoiy buyurtma bilan yaratish ham, xalqqa majburan targ'ib etish ham mumkin emas. U ijodkordan ham, tinglovchidan ham yuksak darajadagi samimiyat, ezgulik va nozik didni talab etadi.

Milliy musiqa san'atida ruhning o'lmasligi, uzoq ajdodlar bilan bugungi avlodlar ma'naviyatidagi vorislik, ruhiy yaqinlik ko'zga yaqqol tashlanadi. Bugungi yosh avlodga ajdodlorimiz ruhi va kechmishini singdirmoq, ularning qonida ajdodlarimiz shijoati va jasoratini jo'sh urdirmoq uchun, shoirsa Said Zunnunova ta'biri bilan aytganda, tarixdan so'zlash emas, balki bitta "Cho'li Iroq"ni chalib berish kifoyadir.

O'zbek milliy musiqa san'atida ajdodlarimizning ming yillar osha ohanglariga tizilgan mangu barhayot ruhi naqshlangan bo'lib, qaratilgan dastur va rejalar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O'rta asr mumtoz musiqiy merosini asrab-avaylab va o'rganib, uni yosh avlodlarga bezavol yetkazish, ularning musiqiy tafakkurini shakllantirish maqsadida ko'plab ko'rik-tanlovlar, nufuzli xalqaro musiqa anjumanlari muntazam ravishda o'tkazilib kelinmoqda.

Barchamizga ayonki, kuy-qo'shiqqa, san'atga muhabbat, xalqimizda bolalikdan boshlab, oila sharoitida shakllanadi. Uyida dutor, doira yoki boshqa cholg'u asbobi bo'lmagan, qo'shiqning hayotbaxsh ta'sirini o'z hayotida sezmasdan yashaydigan insonni bizning yurtimizda topish qiyin desak mubolag'a bo'lmaydi. Milliy qo'shiq barcha san'atlar ichida o'zining mutloq erkinligi, nihoyatda nafis bo'lib, ularni o'rganmay va ularga tayanmay turib, milliy istiqbolimizning ma'naviy-ruhiy poydevorini yaratish ham, shuningdek, o'quvchi yoshlarning musiqiy tafakkurini

shakllantirish, ajdodlarimizning an'analariga sodiq vatanparvar avlodning voyaga yetkazish ham mumkin emasdir.

Mashhur tarixchi Sharofiddin Ali Yazdiy o'zining "Zafarnoma" kitobida Amir Temur davrida o'tkazilgan musiqiy anjumanlar haqida to'xtalib, "yaxshi ovozli xonandalar kuylashni boshlab, g'azal-u naqsh aytur erdilar. Va turku mo'g'ul, xitoy, arab va ajamdin har kim o'z rasmi bilan nag'ma aytur edi", degan ma'lumotlarni keltiradi. Eng muhimi, bugungi kunda o'zbek milliy musiqa san'ati navqiron avlodimizning yuksak ma'naviyat ruhida kamol topishida, shuningdek, musiqiy tafakkurini shakllantirishda, dunyoqarashini kengayib borishida boshqa san'at turlariga qaraganda ko'proq va kuchliroq ta'sir ko'rsatadi.

Tarbiya vositalaridan biri milliy musiqadagi an'anaviy ijrochilikda yakkanavozlik, jo'rnavozlik va uni qay darajada o'zlashtirib borishlik alohida ahamiyatga ega. Bu esa musiqaning umumbashariyatga xos bo'lgan ichki xususiyatlariga bog'liqdir. Zero, musiqa usul va ohangning uyg'unligida pirovardiga yetadi. Shu bois, har bir cholg'uchi, ya'ni ohang taratuvchi, musiqaning asosi bo'lmish zarblar ilmidan voqif bo'lishi maqsadga muvofiqdir. O'zbek musiqasida esa bu doyra usullari ohang bilan bevosita bog'liqligini qayd etib o'tishimiz joizdir. Shuning uchun ham doyra jo'rnavozlikda alohida yetakchi vazifani bajaradi. Sozandalarni jam bo'lib bir ohangni ijro etishi insonga huzur-halovat beradi. Shu bois bo'lsa kerak sozlarni alohida, jo'rnavozlikda kuy ijro etishlari azaldan an'anaga aylangan. Ayniqsa an'anaviy ijrochilikda ansambl alohida ahamiyat kasb etadi.

Ansambl nima? Ansambl (fransuzcha "ensemble" – "birgalikda") ya'ni birgalikda ijro etish ma'nosini bildiradi. Ansamblning turli tarkiblari mavjud. Jumladan: vokal yoki cholg'u musiqa asarining bir necha ijrochi tomonidan ijro etilishi; bir guruh artistlarning bir butun badiiy jamoa holida chiqishi va h.k. Ansambl atamasi yaxshi tuzilgan va yuksak ijrosi bilan ajralib turadigan badiiy jamoalarga nisbatan ham qo'llaniladi. Qolaversa, sodda qilib aytganda ansambl bir katta oiladir. Shunday ekan, uning tarkibiga kiruvchi har bir sozanda-ijrochi alohida dunyo. Ijrochini kamolot sari intilishi uchun musiqiy asarlarni mohiyatini g'oyaviy va badiiy idrok etishi, o'z mahorati bilan cheklanib qolmay jamoadagi boshqa ijrochilarni ham qalban his etishi, o'rni kelganda jo'rnavozlik vazifasini bajarib borishi tarkibning eng asosiy vazifalaridandir.

Musiqada ansambl masalalariga oid ma'lumotlar Forobiy, Marog'iy, Kavkaviy, Darvesh Ali Changiy, so'ngi yillarda Fitrat kabi allomalar, musiqashunos olimlar risolalarida turlicha bayon etilgan. Tarixiy manbalarda musiqa san'atining aniq bir yo'nalishlari xususida muayyan ma'lumotlarga tayanib bayon etilgan. Jo'rnavozlik va ansambl xususida fikrlar alohida zikr etilmagan bo'lsada, hayot taraqqiyoti va

ijrochilik an'analari, dasta bo'lib ijro etish amaliyotning oddiy amallari ekanligini namoyon etadi. Jumladan, XVII asrda yaratilgan Darvish Ali Changiyning risolasida bayon etiladiki: - «Ilk musiqa saboqlarini Darvish Ali otasi Mirzo Ali Changiydan o'rganadi. Keyinchalik o'zidan avvalroq ijod etgan mashhur musiqa arboblari Xujand Ja'far Qonuniy, Ali Do'st Nayi, Hasan Kavkaviy, Hofiz Mahmud, Hofiz Miraq Ibn Majruhiylardan musiqachilikka xos va umumiy axloqiy, insoniylik fazilatlarini saboqlarini o'rganadi. Changiyning musiqa risolasida qayd etilgan o'sha davr musiqa hayotida juda ko'p hunarmand kishilar ham musiqa ijrochilik amaliyotida qizg'in ishtirok etishgan. Jumladan; tikuvchi Boqiy Dirziy, Poyanda Tabib, Abdulkarim Qoziy, Munajjim Boqiy Shohidiy, Hofiz Qosim Bazzoz, Pirmuhammad Kulollar cholg'u asboblarida zo'r mahorat bilan kuy ijro etishgan.» Bu esa sozandalarning jam bo'lishi ansamblga bir ishora bo'lishi ehtimoldan holi emas.

XVI-XVII asrlarga kelib Buxoro, Samarqand, Xiva va Qo'qon vohalarida madaniyat ravnaqi tobora yuksala boshlaydi. Musiqiy dunyoqarashlari bir tomondan kishilarni o'zaro uzviy bog'lanishi musiqa ravnaqini rivojiga katta ta'sir o'tkazadi. Saroy ayonlari uchun maxsus sozandalar birlashtirilgan. Ularga alohida rahbar tayinlangan. Saroy ayonlari uchun hozir bo'lgan sozandalar o'z rahbarlariga itoatda bo'lib, musiqiy qonun qoidalarga qat'iy rioya etishgan.

Odatda, jo'rnavozlikning asosiy negizini musiqiy sozlar majmui tashkil etadi. Har bir cholg'u asbob esa jo'rnavozlikda alohida o'ringa va tovush ko'lamidan kelib chiqqan holda muhim maqomiga egadir. Hazrat Navoiy har bir cholg'u sozining nechog'liq zabardast ohangga egaligini tasvirlab berib ularni kuchini nimaga qodir ekanligini bayon etadilar. Ana shu kuchlar birlashib, birgalikda tarannum etsa har qanday qalblarni o'ziga rom etishi muqarrardir. Shu bois, jo'rnavozlik yoki bir-biriga mos keladigan cholg'ularni dasta bo'lib ijro etilishi majlis ahlining ko'p jihatli ekanliklariga mos kelishini e'tirof etish lozimdir.

Qayd etish joizki, XX asrning allomalaridan biri Abdurauf Fitrat ham bu xususda o'z fikrini bayon etib "O'zbek musiqasi to'g'risida"gi maqolada o'zbek musiqasini juda boy tarixi borligi haqida fikr yuritadi. "U bir musiqaki, yolg'iz o'zining klassik qismida uch yuzdan ortiq kuy saqlagan: Bir musiqaki, bu kun o'n beshga yaqin cholg'uning egasidir, bir musiqaki o'zining tekshirishga loyiq nazariyasi, usuli bor: uni maqtovg'a sazovor deganlar to'g'ri so'zlaydilar" degan fikrni aytib, "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" kitobida ansambl ijrosiga ham to'xtalib o'tib, yozadi - "Bizning bu kungi musiqa ustozlarimiz cholg'ularning bir-biriga munosabati to'g'risida ham katta yanglishiliqlar ko'rsatdilar. Bir tanbur bilan, bir dutor topilg'och, darhol bir g'ijjak bilan bir chang qo'shadilar. Xolbuki, bir g'ijjak tovushi

ikki tanburni tovushini yeb qo'yadi. Birgina tanburni bir g'ijjak bilan bir changga topshirish u bechorani bo'g'ib o'ldirishdan boshqa narsa emasdir.

Har bir davr va ijtimoiy hayot o'z rivoji asosida ansamblarning tarkib topishini jonli jarayon bilan bog'liqligini namoyon etib kelgan. Masalan: damli va urma cholg'ular ansambli doimo har bir davrda ham, o'z uyg'unligi bilan amaliyotda mashhur bo'lib kelgan. Sozandalar ansambliga muhit va davr doimo o'z ta'sirini o'tkazib kelgan. Eng avvalo unga bo'lgan munosabat muhim ahamiyat kasb etgan. Bunga XIX asr Xorazmda yuzaga kelgan musiqiy muhitni misol qilish mumkin.

O'z davrining donishmandi - Feruzshoh (Xorazm) davrida musiqa ilmiga e'tibor yuqori saviyada bo'lgan. Xiva xonligi muzofotida 32 ta sozandalar (guruhi) faoliyat ko'rsatishib, ularning har biri o'z dasturi va mahoratini namoyish etib shaxsan xon ruxsatidan so'ng o'z faoliyatini davom ettirgan. Maqom san'atini izchil yo'lga qo'yish uchun Feruzshohning nazorati ostida saroy sozandalari guruhi (ansambli) tuziladi. Bu ishga o'ta layoqatli hofiz va cholg'uchilar jalb etiladi. Keyinchalik malakali sozandalar safini doim to'ldirib borish maqsadida eng yetuk ustozlarga shogird tayyorlash vazifasi yuklatiladi. Shogirdlarga parda va usul tizimlarini kuy va ashulalarga mos masalalar o'rgata borilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3160-son "Ma'naviy ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishning yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida"gi Qarori. // Xalq so'zi. 2017 yil 28 iyun.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909 sonli Qarori./ Xalq so'zi. 2017 yil 16 may.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – B.464.
4. Ayxodjayeva Sh.I. Maqom taronalari (janr xususiyatlari, ijro an'analari): Avtoref. dis. ... san'atshunoslik fan. nom. – Toshkent: O'zbekiston davlat konservatoriyasi, 2007. –B.15
5. Asqar F. Musiqa va inson ma'naviyati. Mas'ul muharrir: M.Hamidova. - Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2000. –B. 96
6. Jakbarov M. Komil inson g'oyasi. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2002. –B.32.
7. Is'hoq Rajabov. Maqomlar. Toshkent.: San'at nashriyoti. 2006. –B.19.

8. Karimova D.A. “Musiqqa madaniyati” fani o‘qituvchisining zamonaviy pedagogik mahorati. // Zamonaviy ta’lim. 2018. №5. –B. 7.

9. Mannopov S. O‘zbek xalq musiqqa madaniyati. –Toshkent.: Yangi asr avlodi. 2004. –B, 12.

10. Uspenskiy V.A. Klassicheskaya muzika uzbekov// V.A.uspenskiy. – Toshkent, 1980. –S. 33.

11. Shermuxamedov S. Falsafa fani yangilanishining ba’zi muammolari. – Toshkent: Fan, 1996. –B.31.

12. Yakovlev Ye.V. Realizatsiya aksiologicheskogo podxoda v pedagogicheskoy issledovaniy // Vestnik YuUrGU. Seriya: Obrazovaniye. Pedagogicheskiye nauki. – 2012. – № 4(263). – S. 26-29.

13. Yunus Rajabiy. O‘zbek xalq cholg‘u musiqasi. –Toshkent:A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1981. –B.126.

14. Fitrat A. O‘zbek xalq musiqasi va uning tarixi. – Toshkent: Fan, 1993. – 124 b.

15. Oripov Zokirjon. Sharq musiqiy manbashunosligi (X-XI asrlar). O‘quv qo‘llanma. Mas’ul muharrir: O. Ibrohimov. –Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi, Respublika metodika va axborot markazi, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi. 2008. –B.162.

